

Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку». - Бар, 2014. – С. 265-271.

Демченко О.П.

Виховний простір для розвитку соціально обдарованої особистості : регіональний контекст

У статті подано характеристику виховного простору як педагогічного конструкту, представлено думки щодо значення спеціально спроектованого виховного простору для розвитку соціально обдарованої особистості. Розкрито параметри регіонального виховного простору, дотримання яких сприятиме створенню специфічних умов для виховання соціально активних дітей і молоді.

Ключові слова: виховне середовище, виховний простір, регіональний виховний простір, обдарованість, соціальна обдарованість.

Демченко Е.П.

Воспитательное пространство для развития социально одаренной личности: региональный контекст

В статье дана характеристика воспитательного пространства как педагогического конструкта, представлены мнения относительно значения специально спроектированного воспитательного пространства для развития социально одаренной личности. Раскрыты параметры регионального воспитательного пространства, соблюдение которых будет способствовать созданию специфических условий для воспитания социально активных детей и молодежи.

Ключевые слова: воспитательная среда, воспитательное пространство, региональный воспитательное пространство, одаренность, социальная одаренность.

Demchenko O.P.

Educational space for the development of a socially gifted person: a regional context

The article presents a description of the educational space as a pedagogical construct, presented an opinion on the value of specially designed educational space for the development of socially gifted person. Parameters revealed regional

educational space, compliance with which will help create specific conditions for the education of socially active children and youth.

Key words: educational environment, educational space, regional educational space, talent, social talent.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Обдаровані й талановиті люди завжди відігравали важливу роль у прогресивному поступі цивілізації в цілому, в соціально-економічному, культурному розвитку кожної держави та визначенні її місця на світовій арені зокрема. На сучасному етапі для розбудови правової держави і громадянського суспільства необхідно виховувати нову плеяду українців, лідерів, соціально активних людей, здатних самостійно приймати рішення, відповідальних за свої справи, ініціаторів і організаторів різних сторін суспільного життя. Саме соціально обдаровані й національно свідомі громадяни мають стати суб'єктами розбудови української державності, активними учасниками громадського життя свого села чи міста, регіону. Нагальною потребою є також їхня присутність в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Соціально обдаровані особистості мають великий потенціал, щоб стати успішними бізнесменами, керівниками підприємств, закладів освіти; очолити громадські й партійні організації, благодійні фонди тощо. А з іншого боку, як показують сучасні дослідження, наявність розвинених соціальних здібностей, здатності легко вступати в спілкування, встановлювати сприятливі міжособистісні стосунки є запорукою досягнення успіху в будь-якій сфері (науці, спорті, мистецтві, політиці тощо).

З огляду на значення обдарованості, проблема пошуку шляхів розвитку обдарованих особистостей, починаючи з дошкільного віку, повинна стати одним з пріоритетів вітчизняної державної освітньої політики та об'єктом наукових досліджень. У свою чергу, своєчасне виявлення дітей з різними видами обдарованості, належний розвиток здібностей кожної особистості, психолого-педагогічний супровід обдарованих має здійснюватися в регіонах завдяки об'єднанню зусиль педагогічних колективів закладів освіти

(дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних), батьків, органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, соціальних служб, творчих об'єднань, громадських організацій, благодійних фондів. Усі вони повинні стати суб'єктами регіонального виховного простору для розвитку обдарованих дітей і молоді.

Можливість посилення регіонального потенціалу системи освіти й виховання в роботі з обдарованими дітьми збільшилася у зв'язку із започаткованою державною політикою щодо формування освітніх округів, серед основних завдань яких є «створення єдиного освітнього простору в межах адміністративно-територіальної одиниці..., реалізація допрофільної підготовки і профільного навчання, розвиток творчих здібностей, нахилів, обдарувань дітей, упровадження сучасних освітніх технологій» [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Соціально обдарована особистість ефективно, порівняно з іншими, може самореалізуватися лише в умовах соціально-виховного середовища, зберігаючи при цьому необхідний баланс особистісної свободи та індивідуальності. Середовище, в якому народилася й проживає обдарована людина, завдяки своїм історичним, етнографічним, культурологічним, географічним особливостям є природними та найбільш комфортними умовами для розвитку її здібностей і талантів. Органічне поєднання та використання матеріальних, духовних, економічних, політичних, етнічних, соціальних характеристик створює неповторний регіональний виховний простір, сприятливий для формування як кожної дитини, так і соціально обдарованої зокрема.

Студіювання наукових джерел показує, що ідея щодо розвивальних і виховних можливостей середовища в формуванні особистості дитини була висловлена в різні часи видатними педагогами (А.Дістервегом, Дж.Дьюї, Я.Коменським, Я.Корчаком, А.Лазурським, А.Макаренком, М.Монтессорі, В.Сухомлинським, К.Ушинський, С.Шацьким та ін.). У контексті розробки середовищної проблематики вченими досліджувалися різні напрями:

необхідність урахування у вихованні умов місця і часу життя особистості; активна взаємодія обдарованих дітей з середовищем; пізнання й розвиток дитини в умовах соціального середовища (сім'ї, нації, соціального прошарку); залежність перебігу педагогічного процесу від кількісних і якісних параметрів середовища тощо.

Вивчення середовища суттєво активізувалося в другій половині ХХ ст. у контексті наукових досліджень із психології, педагогіки, соціології та інших наук. У 60-70-х роках ХХ ст. у межах середовищного підходу виокремилася й розробляється теорія виховного простору. На сучасному етапі в науковому обігу активно використовуються поряд терміни «виховне середовище» й «виховний простір», щодо характеристики та співвідношення яких ведуться дискусії.

За основу візьмемо наукову позицію, представлену в низці праць, що виховний простір створюється в межах виховного середовища, яке має більш загальний характер, завдяки його педагогізації. Виховний простір не формується стихійно й не може декларуватися формально, а є результатом спеціальних педагогічних дій у середовищі. Так, на думку Л.Новікової [5, с.141], середовище в своїй «основі – данність», а виховний простір – це «результат конструктивної та інтегративної діяльності, який досягається з метою підвищення ефективності виховання». Різниця в феноменах «середовище» й «простір» полягає також у тому, що перший потрібно вміти використовувати у виховних цілях, а другий – створювати.

Згідно з Н.Селівановою [8], під «виховним простором» розуміється педагогічно доцільно організоване середовище, навколишня сфера окремої дитини чи групи дітей. У свою чергу, Ю.Мануйлов [4] дотримується думки, що виховний простір є частиною середовища, в якому панує певний педагогічно сформований спосіб життя. На думку Н.Боритко [1], соціокультурний виховний простір є спеціально організованим педагогічним середовищем, структурованою системою педагогічних чинників і умов становлення дитини.

Актуальними є висновки дослідників [5], що процес педагогізації виховного середовища, створення в його межах виховного простору є досить складним і суперечливим. Чим більший «радіус» простору, тим робота над його створенням є складнішою. Вона передбачає часткове звуження стихійного та суттєве употужнення організованих, удосконалених і зведених в систему педагогічних впливів. Педагогічні зусилля повинні бути спрямовані також на те, щоб діти були не лише об'єктами педагогічного впливу. Вони мають стати суб'єктами, що відчують виховний простір «як свою основну територію», яку вони також створюють, удосконалюють і за яку несуть відповідальність. Складність процесу перетворення середовища у виховний простір як фактору особистісного розвитку полягає також у тому, що потрібно визначити основні його компоненти та зв'язки, встановити характер цих зв'язків, «вписати» у діяльність самих дітей. Якщо впливи будуть відокремлені, стихійні та невпорядковані, не гармоніюватимуть з виховною системою школи, вони не матимуть виховного значення.

Як бачимо, дослідники важливого значення надають умовам, в яких відбувається взаємодія суб'єктів виховного процесу. Середовище набуває характеристики виховного простору в результаті актуалізації потенційно існуючих у ньому ресурсів. Перетворення середовища у виховний простір не тільки підвищує його педагогічний потенціал, але і створює можливість більш ефективно керувати ним, управляти об'єктивно існуючими обставинами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що поняття «виховний простір» недавно увійшло в науковий обіг, у педагогічних дослідженнях уже накопичено певний теоретичний і емпіричний матеріал щодо його сутності як педагогічного конструкту, структури, характерних ознак, розвивально-виховних можливостей тощо.

Проте, недостатньо розробленими, наш погляд, залишаються можливості використання педагогічного ресурсу виховного простору в розвитку обдарованості в цілому, соціально обдарованих дітей зокрема. Вивчення й аналіз праць, у яких розробляється просторова проблематика, дає підставу

спрямовувати подальші наукові пошуки на дослідження виховного простору як фактору становлення соціально обдарованої особистості у регіональних вимірах.

Формулювання цілей статті. З огляду на специфіку соціальної обдарованості, в межах статті розкриємо можливості регіонального виховного простору як керованої педагогічної системи в процесі становлення соціально обдарованої особистості, визначимо необхідні для цього його параметри.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення регіонального виховного простору для розвитку соціально обдарованих дітей і молоді, потребує, насамперед, з'ясування специфіки соціальної обдарованості та якостей, що характеризують особистість з цим видом обдарованості.

Первинний аналіз наукової літератури, присвяченої проблемі різних видів обдарованості, дозволяє констатувати, що феномен соціальної обдарованості є найбільш суперечливим і недостатньо дослідженим. Соціальна обдарованість є об'єктом вивчення в контексті проблематики соціальної філософії, психологічних передумов ефективності політичної, педагогічної та психотерапевтичної діяльності, лідерства та управління, військового мистецтва, соціальної адаптації та розвитку особистості. Вивчення досліджень відомих персонологів (А.Амінова, Я.Коломинського, О.Панько, О.Савенкова, Д.Ушакова, Т.Хрустальнової та ін.) виявив декілька підходів до визначення сутності та структури соціальної обдарованості, неоднозначність позицій науковців щодо виокремлення тих якостей і здібностей, що характеризують соціально обдаровану особистість.

Так, Д.Ушаков вважає, що характеристики соціальної обдарованості, яка проявляється в сфері лідерства та соціальних взаємодій, можна об'єднати в дві групи: когнітивні компоненти (загальний академічний інтелект, практичний інтелект, соціальний інтелект) і некогнітивні фактори (темперамент, особистісні особливості – здатність до співпереживання, оптимізм, висока активність, екстраверсія, справедливість; здатність до прийняття рішень в

умовах невизначеності, незалежність і разом з тим орієнтація на групові цінності, воля як твердість у реалізації намірів) [9, с. 16].

Двокомпонентну структуру соціальної обдарованості виокремлює також Є.Власова [2], зазначаючи, що соціально обдарований суб'єкт несе в собі здібності двох видів: психологічні особливості, які характерні для обдарованості будь-якого виду (креативність, працьовитість і захопленість, широкі пізнавальні інтереси й ерудованість, цілеспрямованість і наполегливість, економічність і простота рішень, висока швидкість протікання психічних процесів і розвинений інтелект); здібності, які проявляються в соціально обдарованого суб'єкта внаслідок його специфічного досвіду активності в різних видах діяльності соціономічного характеру (здатність до соціальної перцепції та експресії, просоціальна поведінка, високий рівень розвитку соціального інтелекту та контролю, емпатія, здатність гнучко реагувати на зміни емоційного стану іншої людини).

У структурі соціальної обдарованості, розробленій Н.Аміновим і Т.Хрустальновою на основі моделі обдарованості Дж. Рензуллі, виділено п'ять основних компонентів: соціальний інтелект, креативність, соціальна мотивація, комунікативно-організаторські здібності та управлінські властивості особистості [11, с. 54].

Під соціальним інтелектом, який включено до структури соціальної обдарованості, автори [11] розуміють інтегральну інтелектуальну здатність, що визначає успішність спілкування та соціально-психологічної адаптації; здатність прогнозувати як власну, так і поведінку інших людей у різних областях життєдіяльності; розпізнавати наміри, почуття й емоційні стани людини по невербальній та вербальній експресії. Особливу роль у структурі соціальної обдарованості, на думку дослідників, відіграє креативність, яка виявляється в оригінальності мислення, здатності приймати рішення у нестандартних ситуаціях взаємодії тощо. В рамках соціальної обдарованості важливою складовою є соціальна мотивація, яка включає в себе спрямованість на взаємодію, а також потребу в досягненні успіху в цій взаємодії.

Комунікативно-організаторські здібності як самостійний компонент забезпечують включення соціально обдарованої особистості в управлінську діяльність, яка будується на процесах організації та конструктивної комунікації.

Таким чином, соціальна обдарованість є цілісним своєрідним поєднанням когнітивних та особистісних характеристик індивіда, що забезпечує успішне встановлення зрілих, конструктивних взаємин з іншими людьми. Результатом розвитку соціальної обдарованості є формування соціально-комунікативної компетентності як її прояву в діяльності.

На основі аналізу останніх розробок середовищної проблематики (І.Бех, Н.Боритко, А.Гаврилін, Ю.Мануйлов, Л.Новікова, Н.Селіванова та ін.) зробимо акцент на декількох параметрах виховного простору, створення яких забезпечить умови для розвитку соціально обдарованих дітей і молоді в межах регіону.

➤ У процесі формування регіонального виховного простору, насамперед, варто звернути увагу на такий його параметр, як *оптимальна протяжність*. Необхідно окреслити максимальні географічні й адміністративні межі, в яких соціально обдарована особистість може бути мобільною, завдяки чому стати активним суб'єктом громадського й культурного життя, швидко вступати в соціальні зв'язки різних рівнів і набувати досвіду багатовекторної соціальної взаємодії. Визначення оптимального радіусу виховного простору дозволить створити можливості для культивування індивідуальності соціально обдарованої особистості, досягнення нею високого соціального статусу й авторитету, реалізації потреби бути реалізованою, відомою, визнаною та позитивно оціненою місцевою громадою.

У цілому погоджуємося з визначенням регіонального виховного простору «як відносно відокремленої сукупності виховних, інноваційних, управлінських процесів, що здійснюються освітніми й іншими соціальними інститутами на території адміністративно-територіальної одиниці – області, а також розмаїття взаємозв'язків, які виникають у процесі соціальних взаємодій» [12, с.76]. Однак

вважаємо, що для розвитку соціально обдарованих особистостей більш оптимальним буде виховний простір, що створюється в межах адміністративно-територіальної одиниці середнього рівня, яка включає в себе райони та міста з районним поділом, й максимально акумулює специфічні регіональні характеристики. Наприклад, Барський район, як адміністративно-територіальна одиниця, може стати територією для створення регіонального виховного простору, сприятливого для становлення й реалізації соціально обдарованих дітей і молоді.

➤ Регіональний виховний простір, який має на меті забезпечити умови для розвитку комунікативного й організаторського потенціалу соціально обдарованої особистості, її лідерських якостей, повинен формуватися в межах адміністративно-територіальної одиниці як багатовимірне та інтегративне утворення. Тому, беручи за основу наукову позицію А.Гавриліна [3], вважаємо, що обов'язковим параметром регіонального виховного простору є *структурованість*, що включає динамічну сукупність інших просторів (предметного, екологічного, інформаційного, освітнього, соціокультурного та ін.). Ще однією характеристикою, за висновками дослідника, є *системність* виховного простору, що передбачає рівень системоутворювальних відносин (функціональна структура виховного простору). Такі відносини виникають між суб'єктами простору в ході реалізації виховних функцій і відображають поле діалогу (полілогу), який відбувається між виховними системами. Окрім цього, науковець виділяє субстратний рівень відносин, який включає пасивні (елементи екологічного середовища та артефакти) та активні (виховні колективи, окремі педагоги, вихованці та батьки) складові простору.

З огляду на це, насамперед, організаторами регіонального виховного простору мають стати педагогічні колективи всіх дошкільних навчальних закладів і загальноосвітніх шкіл району, одним із завдань яких є виявлення здібних і талановитих дітей, у тому числі й соціально обдарованих. Заклади позашкільної освіти та їх педагоги як суб'єкти обов'язково повинні долучатися до процесу формування регіонального виховного простору через включення

соціально обдарованих школярів у різні види діяльності з метою їх самореалізації. Своєрідним «комунікативним майданчиком» для розвитку соціальної мотивації, організаторських і лідерських здібностей, творчості соціально обдарованої особистості є літній оздоровчий табір. Педагогічний потенціал табору для розвитку соціально обдарованості забезпечується умовами цілодобового перебування школярів, можливістю активного багатовекторного спілкування дітей різних вікових груп у процесі організації спільної діяльності, їхньою участю в органах самоврядування тощо.

Розширенню комунікативного поля для соціально обдарованих дітей і молоді сприятиме участь у створенні регіонального виховного простору культурно-дозвіллевих закладів. Наприклад, у Барському районі потенційними суб'єктами виховного простору є центр дозвілля, історичний музей, бібліотеки тощо. В системі роботи цих установ є багато масових форм, включення в організацію яких соціально активних дітей і молоді сприятиме розвитку в них комунікативних, організаторських, лідерських здібностей. Також під час підготовки й проведення масових заходів соціально обдаровані діти зможуть спілкуватися з громадою міста й району, висловлювати свою соціальну позицію, набувати досвіду взаємодії з людьми різних вікових груп в ситуації публічності тощо.

Визначаючи суб'єктів регіонально виховного простору, особливий акцент варто зробити на органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, які мають бути зацікавлені в формуванні плеяди молодих патріотичних лідерів, що бажають реалізувати себе в управлінській діяльності. З цією метою місцевому керівництву потрібно постійно залучати соціально активну молодь до обговорення й розв'язання актуальних проблем міста й району, розробки регіональних соціально-економічних і культурних проєктів. З іншого боку, саме органи місцевої влади мають найбільші можливості стимулювати соціально обдаровану молодь, забезпечувати їм право виловлюватися на шпальтах місцевої преси, сприяти підвищенню їх статусу в громаді. Крім цього, при районних райдержадміністраціях є низка соціальних служб, у штаті яких

працюють кваліфіковані фахівці, соціальні педагоги і психологи, які можуть бути організаторами різних форм з розвитку в молоді соціальної мотивації, комунікативних, організаторських, лідерських якостей. Соціальні служби мають усі необхідні ресурси для проведення тренінгів, семінарів для активної молоді, організації школи молодих лідерів тощо.

У процесі створення регіонального виховного простору як фактору розвитку соціально обдарованих дітей і молоді потрібно залучати в якості суб'єкта дитячі й молодіжні організації. Вони, як форми добровільного об'єднання людей, є структурами з великими потенційними можливостями включення дітей і молоді в процес розв'язання соціальних проблем, формування активної громадянської позиції, виховання активістів і лідерів. Прикладом саме такого молодіжного руху є Спілка молодіжних організацій Вінниччини [7], яка відкриває нові можливості реалізації активної, цілеспрямованої молоді, навчання шкільних лідерів тощо.

➤ Звернемо увагу на ще один параметр регіонального виховного простору, його *щільність* або *насиченість*. У цій характеристиці насамперед береться до уваги історичне, культурне, політичне минуле регіону. Більш сприятливим для формування соціально обдарованої особистості є такий виховний простір, який формується на території, багатій на народні звичаї, традиції, народні свята, фольклор, архітектуру; де народилися чи проживали видатні політики, громадські діячі, вчені, митці; відбувалося активне політичне і культурне життя тощо. З іншого боку, насиченість виховного простору формується під впливом сучасних подій у різних сферах життя громади, активної участі населення регіону в розбудові правової держави, суспільно-політичних подіях, громадських рухах, культурних акціях; завдяки збереженню й поширенню національних традицій тощо.

Якщо взяти до прикладу виховний простір Барського району, то його можна характеризувати як якісно насичений для розвитку соціально обдарованої особистості насамперед через низку історичних подій, які відбувалися на його території. Виховна якість простору району посилюється

завдяки відомим письменникам, громадським діячам, які проживали на барській землі та зробили великий внесок у її розбудову, зокрема М.Грушевському, М.Коцюбинському та ін. Сприяють насиченню регіонального простору виховним потенціалом проведення низки масових заходів, присвячених Дню міста Бар, державним святам, народним традиціям; організація міжнародних наукових конференцій; реалізація культурних і соціальних проектів тощо. Потенціал його виховної щільності також збільшується за рахунок активізації неформального молодіжного руху, який активізує свідому молодь у соціальних мережах, зокрема через участь у групі «Типовий Бар» [10]. Це об'єднання нещодавно започатковано ентузіастами, які привертають увагу молодих людей до соціальних, культурних, економічних, політичних проблем регіону й держави, залучають до конкретних справ щодо їх розв'язання. Участь підлітків і молоді в акціях, які ініціюють лідери групи, сприяє формуванню в них громадянської позиції, національної свідомості, небайдужості до сучасних політичних подій.

Висновки і перспективні напрями дослідження... Таким чином, регіональний виховний простір як педагогічний конструкт передбачає виокремлення й використання географічних, політичних, культурних умов для розвитку активної й свідомої молоді, виховання в них соціальної мотивації, організаторсько-управлінських здібностей, лідерських якостей. Створення регіонально виховного простору в межах адміністративно-територіальної одиниці повинно відбуватися на основі забезпечення певних параметрів. Основним механізмом формування виховного простору є взаємодія суб'єктів, об'єднаних однаковим розумінням концепції виховного простору, педагогічних завдань, єдиними принципами і підходами до виховання, спільною перетворювальною діяльністю. Перспективним напрямом для подальших наукових розвідок є розробка технологічних аспектів створення виховного простору, що забезпечить можливості пошуку, розвитку соціально обдарованих дітей, починаючи з дошкільного віку.

1. Борытко Н.М. Категория пространства в современной теории воспитания / Н.М. Борытко // Наука и образование. – 2003. – № 4. – С. 61 – 67.

2. Власова Е.И. Ключевые проблемы и перспективы исследования социальной одарённости [Электронный ресурс] / Е.И Власова. – Режим доступа : <http://permedu.ru/Pages=24236>.
3. Гаврилин А.В. Воспитательное пространство : основные характеристики / А.В. Гаврилин // Стратегия воспитания в образовательной системе России ; под ред. И.А.Зимней. – Изд. 2-е, доп. и перераб. - М. : Агентство «Издательский сервис», 2005. - С. 260-266.
4. Мануйлов Ю.С. Воспитание средой : сборник статей разных лет / Ю.С. Мануйлов. - Н.Новгород : Нижегородский гуманитарный центр, 2003. - 119 с.
5. Новикова Л. И. «Воспитательное пространство» как открытая система (Педагогика и синергетика) / Л.И.Новикова, М.В.Соколовский // Общественные науки и современность. – 1998. – № 1. – С. 132-143.
6. Положення про освітній округ, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. N 777 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/777-2010-п>.
7. Сайт спілки молодіжних організацій Вінниччини [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://smov.vn.ua>.
8. Селиванова Н.Л. Воспитательная среда как объект педагогического исследования / Н. Л.Селиванова. – Калуга : Институт повышения квалификации учителей. - 2000. – 248 с.
9. Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / под ред. Д.В. Люсина, Д.В.Ушакова. – М.: Институт психологии РАН, 2004. – 175 с.
10. Сторінка групи «Типовий Бар» в соціальній мережі «Контакти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vk.com/tyroviy_bar.
11. Хрусталёва Т.М. Психология педагогической одарённости / Т.М. Хрусталёва. – Пермь, 2003. – 163 с.
12. Чернишов Д.О. Виховний простір : регіональний вимір / Д.О. Чернишов // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2010. – № 2 (7). – С.74-77.